

Wajang & gamelan dalang

Deel II Onderzoek

In dit deel wordt nader ingegaan op de betekenisvolle rol van twee bevlogen onderzoekers, te weten Lindor Serrurier (1846-1901) en Tyra Kleen (1874-1951), in het ontwikkelen van kennis en inzicht met betrekking tot het wajang-poppenspel.

Een hartvormig wajang-figuur, de gunungan, is vol symboliek. Te zien zijn de hemelpoort die bewaakt wordt door twee demonische reuzen (symbool voor hebzucht en lust) en op het dak twee Garuda* koppen (symbool voor zon en vuur). Daarboven een tijger en een buffel (resp. kwaad en goed symboliserend) en de waringin-boom. In de boom een demonenkop, die de slechte geesten afweert en symbool staat voor het gevaar van het menselijk leven. In de boom zitten apen en vogels, die begrippten als trots, arrogantie en ijdelheid verbeelden. Perkament en bamboe, h 84 cm. Coll. NMVW TM-2402-I

Woorden met een * zijn te vinden in de verklarende woordenlijst op pag. 66

Lindor Serrurier.

Bron Wikipedia

Omstreeks 1900 komt er een kentering in de relatie tussen Nederland en de koloniën. De Javaanse wereld wordt ontdekt en als eigen wereld erkend met een eigen Hindu-Javaanse cultuur.

In de zoektocht naar waarheid en werkelijkheid vermengen zich oosterse en westerse ideeën. De vrijmetselarij en de antroposofische beweging groeien in Nederland en Indië als tegenstroom tegen het wassende water van het

fascisme, het socialisme, de islam en het communisme.

Lindor Serrurier

Het is tegen deze achtergrond dat we twee bevlogen onderzoekers, ieder met een eigen dominante persoonlijkheid voor het voetlicht willen halen.

De auteur van de eerste Nederlandstalige wetenschappelijke bijdrage tot de bestudering van het wezen en de geschiedenis van het Javaanse schaduwtheater was Lindor Serrurier. Hij was van 1880-1896 directeur van het Rijks Ethnographisch

Museum in Leiden en vatte zijn bevindingen samen in:

De Wajang Poerwa, eene ethnologische studie door L. Serrurier, docter juris, directeur van 's Rijks Ethnographisch Museum en lector in de algemeene volkenkunde en de Japansche taal- en letterkunde aan de Rijks-universiteit te Leiden, uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, Leiden, E.J. Brill, 1896 (352 pp. met 4 platen, 2 chromolitho's, 2 tabellen en 5 kaarten op 2 bladzijden alsmede een atlas met 12 chromolitho's van wajang poerwa composities).*

Grote collectie wajangpoppen

Serrurier was geïntrigeerd en gefascineerd geraakt door een grote collectie van wajang koelit* marionetten die hij aantrof in het museum en die verzameld waren door controleur Harloff voor de Academie in Delft en die in 1864 naar Leiden verhuisde.

In zijn inleiding schrijft Serrurier: "De aanleiding tot het schrijven van dit werk is geweest mijn wensch om ... eene der meest belangrijke verzamelingen onder mijn beheer door goede reproducties meer algemeen bekend, en voor de studie, ook buiten het museum toegankelijk te maken. Ik kon daarvoor geen betere keuze doen dan de poppen van de wajang poerwa, waarvan tot dusver nimmer een goede afbeelding was gepubliceerd. Een bij uitnemendheid deskundige, de Hr. Resident H.L.Ch. te Mechelen ... had de goedheid uit den grooten voorraad onzer poppen een 12-tal toneelen samen te stellen, zooals de dalang* ze voor de vertooning bij elkaar voegt."

Deze kostbare publicatie werd waarschijnlijk mede gefaciliteerd door de Nederlandse overheid die internationaal ernstig gezichtsverlies had geleden door de wrede en hardvochtige wijze waarop in Lombok en Noord-Bali de heersende klasse was vernietigd en de diverse koninklijke kunstschaten als oorlogsbuit waren afgevoerd naar Nederlandse musea, en die zo hoopte te kunnen laten zien dat ze respect hadden voor inlandse cultuurfenomenen.

Een wajang koelit
pop voorstellende
Semar, h 44 cm.
Coll. NMVW RV-37-725

Semar

Serrurier gaat in zijn studie in op de achtergrond, de oorspronkelijke bronnen en brengt die in verband met andere etnologische verschijnselen en wijdt zo ook een hoofdstuk aan de fallische attributen van Semar* en de overige panawakans* vanuit het principe van de talio* “de bestrijding der booze geesten door hunne (fallische) attributen tegen henzelve te keeren”. De fallisch-exorcistische voorstelling in de wajang poerwa is een feit dat ondersteund wordt door het fallisme in het Turkse karagos-spel (Turks schimmenspel).

Oorsprong wajang

Serrurier stelt onder meer dat Semar een voorouder is uit de oud-Javaanse mythologie die later is opgenomen in de lakon*-verhalen, die gebaseerd zijn op de klassieke Indiase heldendichten. Het fallisme ziet hij als kenmerk van het Siwaïsme*. In de rede Iconografie van Semar (Leiden, 1959) betoogt dr. Th. P. Galestin dat er onderzoekers zijn die aangeven dat de wajang in India van mannenhuisritueel tot schimmenspel werd en via Hindoe-immigratie naar Java is gebracht. Daarbij is een soort prototype van Semar, zwart gekleurd en met fallische kenmerken via de Tamilkust van Zuid-India in oude tijden naar Java afgezakt. Hij wijst ook nog op het bestaan van een kleine dwerg met een dik buikje en een platte neus die op de reliëfs van de Prambanan* voorkomt als een van de dienaren van Rama. Dergelijke kleine wezens zouden ook afgebeeld zijn op de Borobudur*.

De goeden en de kwaden

Serrurier beschrijft gedetailleerd de karakterisering en iconografie van de verschillende wajang-figuren. Een wajang-figuur kan in meerdere verschijningsvormen optreden afhankelijk van leeftijd en karakter nl. een witte kleur is de jeugdfase, goudkleur is volwassenheid en zwart is ouderdom. Rood duidt op een temperamentvol gedrag en blauw wordt geassocieerd met lafhartigheid.

Indiase epos

De lakons zijn ontleend aan het Indiase epos van de Mahabharata en de Ramayana.

De Mahabharata handelt over de tragiek van een broederoorlog: de goede partij van de vijf Pandawa broeders, de zonen van koning Pandoe: Joedistira, Bima, Ardjoena en de tweeling Nakoela en Sadewa, wordt rechts opgesteld door de dalang. De negatieve partij, hun neven de Koerawa's onder leiding van de demonische vorst Soejadana, wordt links opgesteld.

De Ramayana handelt over het leven van Rama en zijn geliefde Sinta.

De olielamp, *blentjong* (pag. 64), projecteert de schaduwen van de wajang marionetten op het doek en is tegelijk symbool van het alles omgevende licht, de bron van het leven. Het scherm wordt gezien als zinnebeeld voor de kosmos.

Symboliek

De dalang begint de voorstelling met gebed en het branden van wierook. Vervolgens plaatst hij de *gunungan* (pag. 61), een hartvormige wajangfiguur waarmee begin, midden en eind van de wajang-

Deze afbeelding uit het boek *Wajang Kelitik oder Kerutjil* van H.H. Juynboll (1900) toont links een pop met een slecht karakter (grote neus, uitpuilende ogen, dikke lippen) en rechts een met een goed karakter (elegant, gebogen hoofd, geloken ogen).

De dalang begint de voorstelling met gebed en het branden van wierook

De olielamp staat symbool voor het alles omgevende licht, de bron van het leven.

Brons, h 50 cm.

Coll. NMVW

WM-68684

Rechts: Tyra Kleen, Zweedse artiest, auteur, acteur, feministe en onafhankelijk etnografisch onderzoeker.

Bron Wikipedia

performance wordt aangegeven. Op de gunungan staat afgebeeld de poort die toegang van geeft tot het paradijs, onder de schaduw van een grote waringin-boom (treurvijg, *Ficus benjamina*). Het dak van de poort is bekroond met het hoofd van Garuda* of met een monsterhoofd, verwijzend naar de bovenwereld, en loopt uit in twee Naga, waterslangkoppen, verwijzend naar de onderwereld. Vaak is de toegang tot de paradijspoort een geblokte vloer, symbool van de strijd tussen goed en kwaad. Bij de poort kunnen wachters staan, maar soms ook een buffel en een tijger, symbool van de strijd tussen goed en kwaad.

Weg uit Leiden

Serrurier nam in 1896 ontslag in Leiden vanwege zijn grote ontevredenheid dat al zijn pogingen om een nieuw gebouw voor het Ethnographisch Museum te verkrijgen schipbreuk leden. Zijn satirische brochures *Museum of Pakhuis* en *Museum of Mesthoop* hadden eerder een ongunstig dan gunstig resultaat. Het gelukte hem om in Batavia de positie van conservator van het Museum van het Bataviaasch Genootschap te bemachtigen. In 1899 werd hij door de sultan van Jogjakarta uitgenodigd om op 24, 25, 26 en 27 juni een speciale wajang wong* voorstelling bij te wonen. Dit was een van de hoogtepunten in zijn leven om

een droom werkelijkheid te zien worden. In het programmaboekje *De Wajang orang Pregiwa* in den Kraton te Jogjakarta in juni 1899, door dr. J. Groneman, met lichtbeelden op last van Z.K.H. den Sultan, Hamengkoe Boewana VII, vervaardigd door den hoffotograaf K. Cephas wordt de inhoud van de voorstelling beschreven. Het boekje heeft 103 pagina's, 9 lichtbeelden, waarvan een uitvouwbaar, en een chromolitho met de afbeelding van een der prinses.

Tyra Kleen

De tweede persoon die de kennis over het wajangspel vergroot heeft is Tyra Kleen (ook bekend onder de naam Tyra Ab Kleen, Di Kleen of De Kleen). Zij was een Zweedse artiest, auteur, acteur, feministe en onafhankelijk etnografisch onderzoeker. Ze is in Nederland vooral bekend geraakt vanwege haar art-deco illustraties van wajang danseressen in tijdschriften als *Nederlandsch Indië Oud en Nieuw* van Uitgeverij Sluiter en *Inter-ocean*. Ze heeft twee belangrijke studies verricht met betrekking tot de wajang, maar is in ons land minder bekend, omdat deze studies gepubliceerd werden onder de naam van de Nederlandse co-auteur.

In 1919 reisde ze met een Zweeds cargoschip naar Java en Bali. In Solo (Soerakarta) werkte ze samen met Beata van Helsdingen-Schoevers aan een antropo-

logische studie over de rituele hofdansen van Solo. Ook volgden ze de dansoefeningen. Kleen maakte tekeningen, foto's en beschrijvingen van de diverse dansen. Helaas overleed Beata onverwacht aan een onbekende ziekte op 17 augustus 1920. Kleen slaagde erin om in 1925 het door hen verzamelde materiaal uit te doen geven in het boekje De Srimpi- en Badjadansen aan het Soerkartasche Hof.

Handhoudingen

Tyra Kleen had in Solo kennis gemaakt met de Rajah van Karangasem, Gusti Bagus Djilantik en reisde in 1920 op diens uitnodiging naar Bali om daar de mudra's, de handhoudingen van de Bali-

nese priesters, te bestuderen met behulp van de adviezen van de controleur van Gianjar en Klunklung, Piet de Kat Angelino. In zijn woning maakte ze tekeningen van de bewegingen van de priesters tijdens het bidden, bellen en wierookbranden en wist ze de handhoudingen te analyseren overeenkomstig de mudra's van het hinduïstische en boeddhistische pantheon. Deze studie werd gepubliceerd in diverse talen en verscheen in Nederland als: P. de Kat Angelino, Mudra's op Bali, handhoudingen der priesters. Later bleek uit andere onderzoekers dat ook diverse dansposes en handhoudingen van de Javaanse wajangdansers op deze basis berustten.

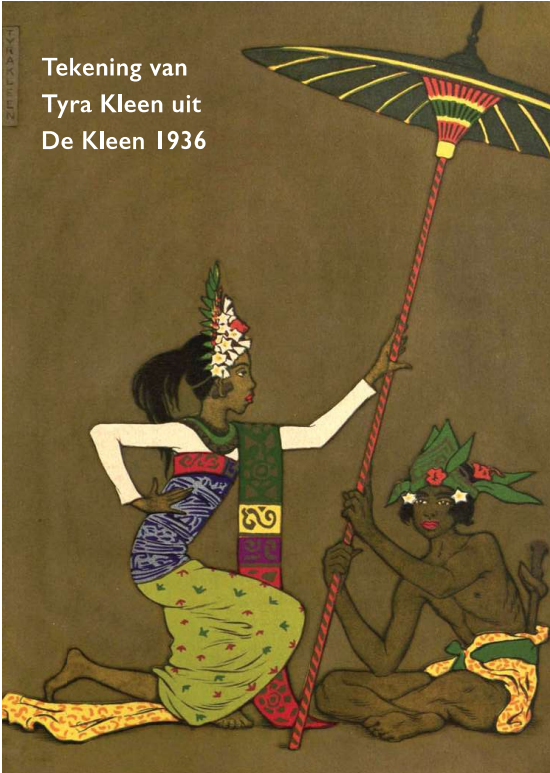
Tyra Kleen maakte tekeningen van de bewegingen van priesters tijdens het bidden, bellen en wierookbranden

Handhoudingen van de Balinese priesters, mudra's, getekend door Tyra Kleen.
Bron P. de Kat Angelino, 1922

Tekening van Tyra Kleen uit Helsdingen-Schoevers 1925. Dansbeweging bij het opstaan.

Tekening van
Tyra Kleen uit
De Kleen 1936

Erkenning

Er kwam met hulp van Piet de Kat Angelino een expositie in het Koloniaal Instituut in Amsterdam, welke een internationaal succes was. Kleen werd in april 1938 in Zweden beloond voor haar inzet en ijver met de toekenning van de Johan August Wahlberg zilveren medaille voor het promoten van de anthropologische en geografische wetenschap.

Naast deze wetenschappelijke bijdrages had het vele illustratieve en meer populaire werk van Tyra Kleen veel invloed op de lokale Balinese en ook Nederlandse kunstenaars door haar kleurrijke, levendige en dynamische art-deco tekeningen, waarbij er sprake was van een wederkerige beïnvloeding met de lokale kunstenaars.

Kleen had in haar testament bepaald dat haar correspondentie, haar schilderijen, boeken en aantekeningen pas na 50 jaar mochten worden geopenbaard.

In 2018 organiseerde de Thiel Gallery in Stockholm een succesvolle internationale overzichtstentoonstelling van haar werk met de titel Tyra Kleen: Artist, Vagabond, Adventuress. Nederlandse vertegenwoordigers schitterden bij de opening door afwezigheid.

edwassenaar@yahoo.com

Woordenlijst

Wajang poerwa - Een wajang voorstelling met wajang koelit poppen, gebaseerd op de Ramayana en de Mahabrata, mythische verhalen van de Hindu uit India.

Wajang koelit marionetten – tweedimensionale poppen gemaakt van leer

Dalang – de poppenspeler

Semar – een van de panawakans, de clowns van het schouwtheater. De dalang laat Semar en zijn zonen Nalagareng, Petruk en Bagong in de pauze allerlei grappen en grollen vertonen vooral om kritiek te geven op overheidsbeleid en om wantoestanden aan de kaak te stellen.

Het talio principe - het vergeldingsrecht (oog om oog, tand om tand)

Siwaïsme – hindoeïsme

Prambanan en Borobudur - tempelcomplexen op Java

Garuda – mythisch wezen uit de hindoeïstische mythologie, deels mens, deels adelaar. Rijdier van de god Vishnoe

Wajang wong of wajang orang – een toneelvoorstelling met geschminkte dansers zonder masker

Literatuur

Galestin, J.Th.P. (1959). *Iconografie van Semar*. Leiden: E.J. Brill

Groneman, J. (1899). *De Wajang orang Pregoniwa in den Kraton te Jogjakarta*. Semarang: G.C.T. van Dorp & Co

Helsdingen-Schoevers, B. van (1925). *Srimpi- en Bedjadansen aan het Soerkartasche Hof*. Weltevreden (Batavia): Topographische Inrichting

Juynboll, H.H. (1900). Wajang Kelitik oder Kerutjil. In: *Internationales Archiv für Ethnographie, Band XIII*, p. 4-17, 97-119

Kat Angelino, P. de (1922). *Mudra's op Bali, handhoudingen der priesters*. 's-Gravenhage: Adi Poestaka

Kleen, Tyra de (1936). *The Temple Dances in Bali*. Stockholm: Bokförlags Aktiebolaget Thule

Serrurier, L. (1896). *De Wajang Poerwa, eene ethnologische studie*. Leiden: E.J. Brill

Serrurier, L. (1893). *Museum of Pakhuis*. Leiden: uitgegeven in eigen beheer

Serrurier, L. (1895). *Museum of Mesthoop*. Leiden: uitgegeven in eigen beheer

Eelco Wassenaar bezocht Indonesië voor het eerst in 1964 waar hij belangstelling kreeg voor de dans en de muziek van de Indische Archipel. Hij begon literatuur over het onderwerp te verzamelen. Als hij in Indonesië was, participeerde hij waar mogelijk in wajang wong- en gamelanvoorstellingen. In Nederland kreeg hij

dans- en muzikles via de Indonesische Ambassade in Den Haag en gaf als kendang-speler leiding aan een gamelanorkest. Hij trad vele malen op in de rol van Bima bij wajang wongvoorstellingen. In Leiden deed hij verdere inspiratie op bij Eduard Flohr, 'de enige wajang-speler in Europa'.